

Article Info	Araştırma Makalesi	
Title of Article	19. Yüzyılda Düzenlenen İstanbul Tarihi Yarımada'daki Ayvansaray ve Samatya Yangın Alanlarında Günümüzdeki Kentsel Dokuların İncelenmesi ve Karşılaştırılması	
Corresponding Author	Güneş YÖRÜTEN, Yıldız Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü / Şehircilik Anabilimdalı gunesyoruten@hotmail.com	
Submission Date Admission Date	13/01/2018 / 15/03/2018	
How to Cite	YÖRÜTEN G., HAMAMCIOĞLU C. (2018). 19. Yüzyılda Düzenlenen İstanbul Tarihi Yarımada'daki Ayvansaray ve Samatya Yangın Alanlarında Günümüzdeki Kentsel Dokuların İncelenmesi ve Karşılaştırılması, Kent Akademisi, 11 (33), Issue 1 Link:	ORCID NO:

19. Yüzyılda Düzenlenen İstanbul Tarihi Yarımada'daki Ayvansaray ve Samatya Yangın Alanlarında Günümüzdeki Kentsel Dokuların İncelenmesi ve Karşılaştırılması

Güneş YÖRÜTEN¹
Doç.Dr. Cenk HAMAMCIOĞLU²

¹ Yıldız Teknik Üniversitesi
Şehir ve Bölge Planlama Bölümü / Şehircilik Anabilimdalı
² Yıldız Teknik Üniversitesi
Şehir ve Bölge Planlama Bölümü / Şehircilik Anabilimdalı

Analysis and Comparison of Ayvansaray and Samatya Fire Areas' Current Urban Patterns at Historic Peninsula of Istanbul Reorganized in the 19th Century

ABSTRACT:

Urban patterns are the main features that determine the physical structure and identities of cities. For this reason analyzing the urban patterns plays an important role in understanding and resolving the physical and socio-economic structures of cities. The aim of this study is to point out that urban patterns that have similar typologies and have been organized/reorganized under same circumstances, rules and point of views can differ from each other and therefore urban patterns should be analyzed both in second and third dimensions. The purpose of the study is to define the topics that should be considered while analyzing the urban patterns in third dimension. According to these aim and purpose the scope of study includes analysis and comparison of current urban patterns of Ayvansaray and Samatya fire areas in both second and third dimensions that have been reorganized under same circumstances in the 19th century. For this study, historical process, literature and map analysis has been done firstly, in order to understand and analyze the circumstances of these two areas that have been reorganized under, in the 19th century. Secondly, observations that are gathered while walking inside the current urban patterns expressed over by using visual analysis techniques such as plans and photographs in the article.

Keywords: Istanbul Historic Peninsula, Ayvansaray, Samatya, fires, urban pattern

ÖZ:

Kentsel dokular kentlerin fiziksel yapılarını ve kimliğini belirleyen en önemli özellikleridir. Bu nedenle kentsel dokuların incelenmesi kentlerin fiziksel ve sosyo-ekonomik yapılarının anlaşılabilmesi ve çözümlenmesinde önemli rollere sahiptir. Çalışmanın amacı aynı koşullar, kurallar ve bakış açıları çerçevesinde düzenlenen, benzer tipolojilere sahip olan kentsel dokuların birbirinden farklılaşabileceğini bu nedenle kentsel dokular incelenirken hem ikinci hem de üçüncü boyutta ele alınması gerektiğini vurgulamaktır. Çalışmanın hedefi ise kentsel dokuların üçüncü boyutta ele alınırken hangi konularla birlikte incelenmesi gerektiğini belirlemektir. Bu amaç ve hedef doğrultusunda çalışmanın kapsamı 19. yüzyılda aynı örgütlenme ve mevzuat koşulları altında düzenlenmiş olan Ayvansaray ve Samatya yangın alanlarında günümüz dokularının hem ikinci hem de üçüncü boyutta birbiriyle karşılaştırılması olarak belirlenmiştir. Çalışmada öncelikle bu iki alandaki kentsel dokuların ortaya çıkış koşullarını incelemek amacıyla tarihsel süreç, literatür ve haritalar üzerinden doküman analizleri yapılmıştır. Ardından alan çalışmasında görsel analiz tekniği ile alanların günümüz dokuları içerisinde gezilerek tespitler yapılmış, elde edilen gözlemler planlar ve fotoğraflar üzerinden aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul Tarihi Yarımada, Ayvansaray, Samatya, yangınlar, kentsel doku

GİRİŞ:

Kentsel dokular, mekânsal açıdan kentlere imaj, karakter ve kimliklerini veren en önemli bileşenlerdir. Her kentsel doku; ortaya çıkış koşulları, izlenen politikalar, sosyo-ekonomik, kültürel etkenler ve bunların yapılı çevrenin fiziksel özellikleri üzerindeki etkileriyle birbirinden farklılaşmaktadır. Aynı ya da benzer tipolojiye sahip kentsel dokular dâhi sahip oldukları özellikler sayesinde gerek ikinci gerekse üçüncü boyutta birbirinden ayrışabilmektedir.

Çalışmada düzenlenme koşulları aynı olan alanların karşılaştırılabilmesi amacıyla İstanbul Tarihi Yarımada'da 19. yüzyılda düzenlenen yangın alanları incelenmiştir. Söz konusu alanların düzenlendiği dönemdeki mevzuata erişilebilir olması, düzenlemelerin haritalar üzerinden gözlemlenebilmesi ve düzenlemelerin aynı koşullar altında, benzer tipolojik özellikler barındıran birden fazla alanda yapılmış olması yangın alanlarının araştırma konusu olarak seçilmesinde önemli rol oynamıştır. Tarihi Yarımada'daki bu alanlar arasından tipolojik açıdan ikinci boyutta birbirine benzer özellikler taşımaları nedeniyle Ayvansaray ve Samatya yangın alanları çalışma alanları olarak seçilmiştir. Günümüzde bu iki alanın 19. yüzyılda düzenlenmiş olan kentsel dokularını plan düzleminde önemli oranda koruyor olmaları ve ayrıca literatürde az çalışılmış alanlar olmaları diğer yangın alanları arasından tercih edilme nedenleri olmuştur.

Çalışmanın çerçevesi dâhilinde, Tarihi Yarımada'da yangın alanlarında düzenlemelerin yapıldığı 19. yüzyılda kentsel dokuların ortaya çıkış koşullarının anlaşılabilmesi için kente gerçekleşen yönetsel ve mekânsal değişiklikler incelenmiştir. Söz konusu dönem gelinmeden önce de yangınların önlenmesi ve kentin düzenlenmesine dair bazı kararlar olduğundan makale içerisinde bu kararlardan ve özellikle kentsel dokunun planlı müdahalelere uğramadan önceki durumundan da söz edilmiştir. Sonrasında Ayvansaray ve Samatya'da yapılan mekânsal düzenlemeler daha detaylı olarak ele alınmış ve düzenlenen bu dokuların günümüzdeki durumu plan düzleminde ve üçüncü boyutta birbiriyle karşılaştırılmıştır.

1. Tarihi Yarımada'nın 19. Yüzyıl Öncesi Kentsel Dokusuna Genel Bakış

İstanbul'da tarih boyunca meydana gelen yangınlar kentin dokusunu önemli oranda etkilemiştir. Osmanlı Dönemi'nde de sıklıkla yaşanan yangınlar kentte geniş alanlarda etkili olmuştur. Bunun başlıca nedenleri 18. yüzyıldan itibaren yaşanan ekonomik istikrarsızlık ve savaşlar nedeniyle kırsaldan İstanbul'a yönelen göçler sonucunda kent nüfusunun ve yapı yoğunluğunun artması ve genellikle ahşap yapıların tercih edilmesidir.

Ahşap yapıların tercih edilmesinin başlıca nedenleri depreme karşı dayanıklı olması, geleneğin getirdiği alışkanlıklar, ahşap strüktürün geniş açıklıklara imkân vermesi ve böylelikle iç mekânların aydınlık olması, kışın ısıtılmasının, yazın serin tutulmasının kolay olması, maliyetinin az, malzeme nakliyesinin ucuz, yeniden inşanın hızlı ve kolay olmasıdır (Cezar, 2002, s. 354-356; Ortaylı, 1987, s. 34). Ancak kentte ahşap yapıların çoğalması hem yangın sayısını artırmış hem de yangın alanlarının büyümesine neden olmuştur. Yapı yoğunluğunun artmasıyla konutlar bahçeli ve avlulu karakterini giderek kaybetmiş, bitişik nizam düzenlemeleri kentsel dokuda oldukça

yaygınlaşmıştır (Cezar, 2002, s. 354). Bitişik nizam nedeniyle yapı yoğunluğunun artması ve yapıların genellikle cumbalı olmasından dolayı, enkesiti dar olan sokaklarda, birbirine yaklaşması yangınların kolayca yayılmasında önemli bir etken haline gelmiştir.

Osmanlı İstanbul'unun organik sokak dokusu Doğu Roma ve Bizans dönemlerinin ana aksları çevresinde süreç içerisinde örülmüştür. Bu dönemde sokakların doğrusal ya da geniş olmalarına ihtiyaç duyulmamış, bu nedenle geometrik olmayan ve enkesiti değişkenlik gösteren sokaklar ortaya çıkmıştır (Kuban, 2015, s. 143, 76). Genellikle özel bir planlamanın söz konusu olmadığı, kendine özgü bir örüntüye sahip olan sokak düzenleri, yapıların güneşten en iyi yararlanılacak şekilde yönlendirilmesi ve konumlandırılması, parsel düzenleri ve topoğrafyaya göre şekillenmiştir (Cerasi, 1999, s. 99-101; Gül, 2012, s. 38). 19. yüzyıla kadar yangın alanlarının sokak düzenlerinde de planlı bir değişiklik yapılmadığı, çoğu zaman bu bölgelerde önceki dokuya uygun biçimde yapı ve sokakların tekrar inşa edildiği düşünülmektedir (Pinon, 1997, s. 53). Tarihi Yarımada'da kentsel dokunun önemli bir özelliği olan ve altında sosyal ve kültürel birçok nedeni de barındıran bu nitelikler, özellikle Tanzimat dönemi ile birlikte, hem Avrupalılar hem de imparatorluk yönetimi tarafından düzeltilmesi gereken bir durum olarak ele alınmıştır.

Sokaklar yangınlara müdahaleyi, ulaşımı ve nakliyat işlerini güçleştirdiğinden Avrupa kentlerinde görülen geometrik sokak düzenine geçilmesi imparatorluk yönetimi tarafından bir zorunluluk olarak görülmüştür (Hürel, 2016, s. 637). Böylelikle 19. yüzyılda başta yangınlar olmak üzere, ulaşım ve yeni kentsel gereksinimler nedeniyle kentsel dokulara müdahaleler yapılmış, kentin pek çok parçası yeniden düzenlenmiştir.

2. 19. Yüzyılda Tarihi Yarımada Yangınları, Örgütlenme, Mevzuat ve Yangın Alanlarında Yapılan Düzenlemeler

Yangınların kente verdiği zararı azaltmak için Osmanlı Dönemi boyunca çeşitli yönetmelikler çıkarılmıştır. Ancak en etkili düzenleme ve uygulamaların 19. yüzyıl ve sonrasında gerçekleştiği görülmektedir. 19. yüzyıla kadar, tulumbacılar biriminin kurulması, yangın kulelerinin ve taş setlerin inşa edilmesi gibi uygulamalar yangınlara daha çabuk müdahale edilebilmesini ve yangınların yayılmasının önlenmesini amaçlayan tedbirlerden bazılarıdır (Ortaylı, 1985, s. 189-191). 19. yüzyıl sonrasında ise kent sorunları, Avrupa'daki yerel yönetim örneklerinin kente uyarlanmasıyla çözülmeye çalışılmıştır (Çelik, 2010, s. XIV). Günümüze kadar konu üzerine yapılmış çalışmaların bazılarında bu dönemde yapılan yenilikler doğrudan batılılaşma çabalarının bir sonucu olarak görülürken, bazılarında ise İstanbul'da gerçekleşen yangınların, yeni düzenlemeler yapılması için bir fırsat yarattığı ve bu doğrultuda batı uygulamalarının örnek alındığı görüşü ağır basmaktadır.

Sakaoğlu (1993, s. 427), Osmanlı Dönemi'nde ortalama her yıla, semt ölçeğinde bir yangın düştüğünü belirtmektedir. Mecelle-i Umûr-ı Belediye kayıtlarına göre Tarihi Yarımada'da 1633-1834 yılları arasında 81, 1853-1907 yılları arasında 229, 1907-1919 yılları arasında 31 yangın meydana gelmiştir. 1853-1919 yılları arasında meydana gelen yangınlarda toplam 27.867 yapı yanmıştır (Ergin, 1995, s. 1185-1238). Yangınlar hem kentte mekânsal düzenlemenin zorunluluğunu ortaya çıkarmış hem de yapılması hedeflenen uygulamalar için bir fırsat oluşturmuştur. Bu bağlamda yeni örgütlenmeler ve nizamnameler hazırlanmıştır.

19. yüzyılda gerçekleştirilen Tanzimat reformları yönetim, hukuk, eğitim, askerî alanlara dair düzenlemeler getirirken kentlerin fiziki yapısını da etkilemiştir. Tanzimat'ın hedefi, batının teknik ve kültüründen yararlanarak, sarsılan merkezî otoriteyi yeniden kurmak, yeni bir sisteme geçmek, devleti ve toplumu modernleştirmektir (Ortaylı, 2000, s. 12; Yerasimos, 1999, s. 1, 4, 13). Öte yandan kente düzen verme isteği de söz konusudur. Bunun için gerekli düzenlemelerin batı tarzı şehircilik ilkeleri ile sağlanabileceği düşünülmüştür (Dumont ve Geogon, 1999, s. viii). Bu dönemden itibaren başta İstanbul olmak üzere Osmanlı kentlerinde hem yasal-yönetsel hem de fiziki yönde düzenleme hareketleri başlamıştır.

Klâsik dönemde Osmanlı kentinin idaresi ve yargı görevi kadıların olmuştur. Kadıların yanısıra mimarbaşı, şehremini gibi başka görevliler ve kurumlar da yönetimde yer almıştır. Ancak sözkonusu geleneksel kent yönetimi birtakım hizmetleri yerine getirememiştir (Ortaylı, 2000, s. 12, 124, 126, 128). Bu kurumlar zamanla güçlerini yitirmiş, kente özgü yerel ve örgütlenmiş bir yönetimin gerekliliği fikri doğmuştur (Dumont ve Geogon, 1999, s. viii).

1831'de şehreminilik ve mimarbaşılık kaldırılarak Ebniye-i Hâssa Müdürlüğü kurulmuş ancak inşaat ve imar hareketleri beklendiği şekilde ilerleyememiştir (Ergin, 1995, s. 928, 987). 1848'de İstanbul ve çevresinin kentsel ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla Nafia Nezareti kurulmuştur (As, 2013, s. 38; Ergin, 1995, s. 936). 1855'te bugünkü

belediyelerin temellerini oluşturan Şehremaneti kurulmuştur. Şehremaneti'nin kuruluşuna kadar kent yönetimi merkezden yapılırken, Şehremaneti ile kent, yerel bir yönetime sahip olmuştur (Tekeli, 2010, s. 56; Tekeli, 1996, s. 529). Ancak teknik uzmanlık, tecrübe eksikliği ve mâli sorunlar nedeniyle Şehremaneti'ne verilen görevler sınırlı ölçüde yerine getirilebilmiştir (Gül, 2012, s. 63). Bunun üzerine İntizam-ı Şehir Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonun kuruluş beyannamesinde Avrupa başkentlerinin özelliklerinden söz edilirken, İstanbul'un da bu kentler gibi düzenlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Çeşitli bölgelere yerel yönetim yetkilerinin verilmesini hedefleyen komisyon, kentin on dört daireye ayrılmasını öngörmüştür. 1857'de bu dairelerden, Pera, Galata ve Tophane'yi kapsayan Altıncı Daire-i Belediye'nin oluşturulduğu ve pilot bölge olarak seçildiği bildirilmiştir. Avrupalılar için en gözde semt olması dolayısıyla pilot bölge olarak seçilen Altıncı Daire, sonraki tüm belediyelere de model oluşturmuştur (Çelik, 2010, s. 58, 59). 1868'de hükümet belediye yönetiminin tüm kenti kapsamaması kararını almış, başkent tekrar on dört bölgeye ayrılmış, 1878'de bu sayı on daire ile sınırlanmıştır (Çelik, 2010, s. 60, 61). Fakat bu dönemde ekonomik kriz içerisinde olan hükümetten mâli destek alınamamış, hedeflenen belediye meclisleri kurulamamıştır (Gül, 2012, s. 69). Özetlemek gerekirse bu dönemde kentin yönetimine dair örgütlenmeler istenilen sonuçlar elde edilemediğinden tekrar tekrar değişime uğramış, başarısız olan yönetim örgütlerinin yerine yenileri kurulmuştur. Bu durum çıkarılan mevzuat alanında da görülmektedir.

Yapıların ve yolların inşaatı Osmanlı tarihi boyunca düzen altına alınmaya çalışılmıştır. Ancak yangın yerleri için planlar hazırlanması hem ekonomik hem de teknolojik engeller nedeniyle 19. yüzyılı bulmuştur (Schild, 2014, s. 128). Ergin (1995, s. 975, 1031), Tanzimat'tan önceki dönemlerde yayınlanan hükümlerde öne çıkan konuları; inşaat ruhsatı verilmesi, plan hazırlanması, yapılaşmaya izin verilen alanlar, inşaat malzemeleri, yapı yükseklikleri, sokak genişlikleri, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında gözetilen farklar, çalışanlara verilen ücretler, malzeme fiyatları ve eski İstanbul evleri şeklinde sınıflandırmıştır. Halk, bu hükümlere her zaman uymamış bu nedenle 19. yüzyılda nizamnameler yaptırımları daha ağır olacak şekilde hazırlanmıştır (Eyice, 2006, s. 210, 217-219). Yerasimos (1999, s. 7) Tanzimat'tan önceki kentsel düzen yokluğunu, yaptırımların hayata geçirilememesinin sonucu olarak görmektedir.

Kent tasarımına ilişkin bilinen ilk öneriler 1836 yılında dile getirilmiştir. Avrupa başkentlerinde diplomatik görevler yapan Mustafa Reşid Paşa, İstanbul'un da bu kentlerdeki standartlara sahip olmasını hedeflemiş, sağlanacak ulaşım kolaylığı ve yeni yapı teknolojisinin, yangınların kontrolünü mümkün kılacağını belirtmiştir (Gül, 2012, s. 44, 45). Ancak Mustafa Reşid Paşa'nın bu önerisi uygulamaya konulamamıştır.

1839'da Von Moltke İstanbul'un haritasını çıkarmakla görevlendirilmiştir. Bazı araştırmacılar, 1839'da çıkarılan ilmühaberin de Moltke'nin belirlediği plan kararları olduğunu düşünmektedir. (Kuban, 2010, s. 74; Tekeli, 2010, s. 53). İlmühabere göre İstanbul'da yeni yapılacak binalar kâgir olacak, bina yapmak isteyenlere geniş ve geometrik kurallara uygun biçimde düzenlenen sokaklarda yer gösterilecektir. Kâgir bina yapmaya ekonomik gücü yetmeyenlerin binalar arasına taş duvar örmeleri şartıyla, ahşap konutlar inşa etmelerine izin verilmiştir. Yollar 15, 11.25, 9 ve 7.5 metre genişliğinde olmak üzere dört kademeye ayrılmıştır. Çıkma sokaklar yasaklanmıştır. İlmühaberde açılması hedeflenen güzergâhlar belirtilmiş, uygun yerlerde meydanlar açılması, yolların ağaçlandırılması ve yaya kaldırımlarının yapılması, bu yollar üzerinde yapılacak binaların yüksekliklerinin 15 metreden ve 3 kattan fazla olmaması ve konutlara cumba yapılmaması öngörülmüştür. İlmühaberin hazırlanmasındaki esas hedefin yangınların önünü almak olduğu görülmektedir. Ancak söz konusu öneri yayınlandığı dönemde uygulamaya konulamamıştır (Gül, 2012, s. 46, 47; Tekeli, 2010, s. 54). 1839 ilmühaberi daha sonraki yıllarda hazırlanan nizamname ve kanunların öncüsü olmuştur. Bu dönemden sonra sırasıyla 1848 Ebniye Nizamnamesi, 1849 Ebniye Nizamnamesi, 1858 Sokaklara Dair Nizamname, 1863 Turuk ve Ebniye Nizamnamesi, 1875 İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de Yapılacak Ebniye'nin Suver-i İnşâiyyesine Dair Nizamname, 1877 Dersaadet Belediye Kanunu ve 1882 Ebniye Kanunu çıkarılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Yapılan öneri, nizamname ve kanunların özelliklerinin karşılaştırılması (Yörüten tarafından kaynaklardan edinilen bilgiler doğrultusunda hazırlanmıştır, 2017)

İsim	Tür	Yıl	Yapı Tipi	Sokak Genişliği	Yapı Yüksekliği	Çıkmaz Sokaklar	İstiklak ile İlgili Bilgi	Farklı Maddeler
Mustafa Reşid Paşa Önerisi	Öneri	1836	Kâgir	-	-	-	-	-
İlmühaber	Öneri	1839	* Kâgir * Ekonomik gücü yetmeyenler ahşap (şehir dışında, yangın duvarı yapılması şartıyla)	15, 11.25, 9, 7 metre (20, 15, 12 ve 10 zira)	15 metre (20 zira), 3 kat	Yapılmayacak	* Vâkıfların mâli kayıpları karşılanacak * Evlerini kaybedenlere kira desteği sağlanacak	* Açılması gereken güzergahlar ve meydanlar * Yollara kaldırım ve ağaçlandırma yapılması * Yapılara cumba yapılmaması
Ebniye Nizamnamesi	Nizamname	1848, 1849	* Kâgir, tam kâgir, yarı kâgir * Ekonomik gücü yetmeyenler ahşap (yangın duvarı yapılması şartıyla)	9, 7.5, 4.5 metre (12, 10, 6 zira)	Kamu binaları hariç, * Ahşap binalar 10.5 metre (14 zira) * Kâgir binalar 15 metre (20 zira)	Var olanlar ortadan kaldırılacak	Yapılar ana caddelerden ve yan sokaklardan geriye çekilerek mal sahiplerinin mâli kayıpları karşılanacak	Meydan ve camilerin etrafına yeni binalar inşa edilmesine izin verilmemesi
Turuk ve Ebniye Nizamnamesi	Nizamname	1863	* Kâgir * Ahşap	11.25, 9, 7.5, 6 metre (15, 12, 10, 8 zira)	* Kâgir yapılar 13.6 metre * Ahşap yapılar 9.5 metre	En az 4.5 metre (6 zira)	Sokağın iki yanından eşit oranda yapı yıkılması	* Harita yapılması * Parsellerin bölünmesi
İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de Yapılacak Ebniye'nin Suver-i İnşâiyesinin Dair Nizamnamesi	Nizamname	1875	* Ana bölgelerde kâgir, * Tâli bölgelerde ahşap (yangın duvarı yapılması şartıyla)	-	* Ebniye Nizamnamesi esas alınacak * 11.5 metreden geniş caddelerde 18 metre	-	Turuk ve Ebniye Nizamnamesi esas alınacak	Ana ve tâli bölgeler
Ebniye Kanunu	Kanun	1882	* Kâgir	Yol genişlikleri belediye meclisi tarafından belirlenecek	Sokak genişlikleri ile orantılı	Yapılmayacak	Yangın öncesi arsanın azami dörtte birini aşamayacağı kısıtlaması	* Harita yapımı ve halka ilanı * Cephesi kesilen yapıların yeni cephelerinin belediye tarafından yapılması * Tarla kuralı

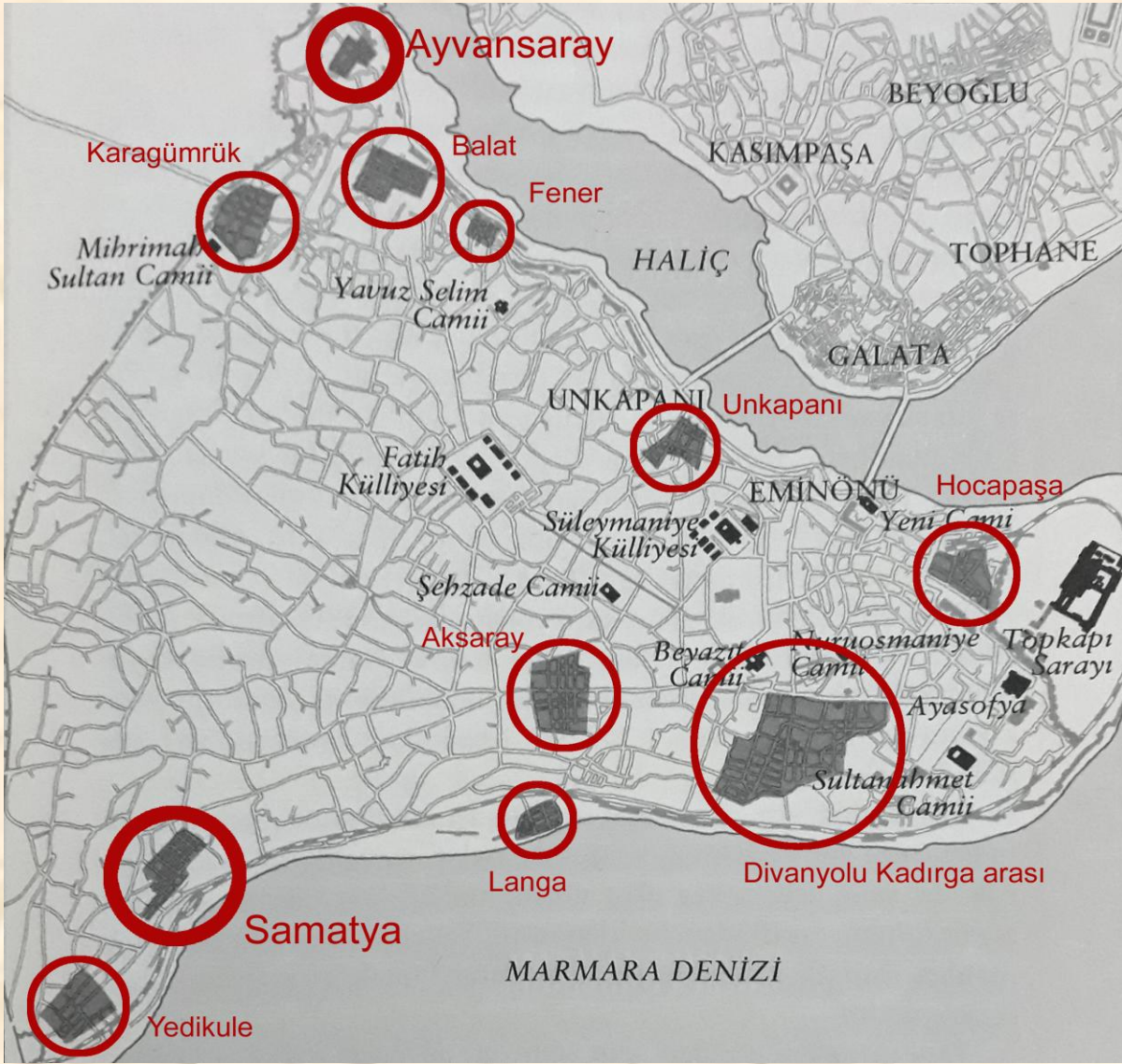
Genellikle aynı konulara eğilen tüm bu nizamname ve kanunlarda; yapı malzemelerine ve yüksekliklerine, cephe özelliklerine, yapım tekniklerine, yangın duvarlarının yapımına, imara kapalı alanların belirlenmesine, düzenlenecek ya da yeni tasarlanacak mahalle ve sokakların geometrik örüntülere sahip olmasına, çıkmaz sokaklara izin verilmemesine, yol genişliklerine, kamulaştırma ve istimlak konularına değinilmektedir. Ancak Tablo 1’de de görüldüğü üzere alınan kararlar her yeni mevzuatta farklılık göstermektedir. Denel (1982, s. 57, 58), çıkarılan her yeni nizamname ve kanunda bu maddelerin tekrar edilmesinin nedenini, halkın belirlenen maddelere uymaması ve yönetimin uygulama konusunda tavizler vermesi şeklinde yorumlamaktadır.

Yeni örgütlenmeler ve çıkarılan nizamnameler doğrultusunda 1850’lerin ortalarında İstanbul’da sokak düzenlemelerine başlanmış, büyük yangınlar kentsel dokudaki değişiklikleri belirleyen başlıca etken haline gelmiştir. Özellikle 1856 Aksaray yangını ve 1865 Hocapaşa yangını kapladıkları geniş alanlar ve kente verdikleri büyük tahribatlar nedeniyle Tarihi Yarımada’nın yeniden şekillenmesinde önemli rol oynamıştır (Schild, 2014, s. 128; Çelik, 2010, s. 69). Bu yangınlardan sonra kentte başta yangın alanları olmak üzere yeniden düzenlenen alanların hemen hemen hepsinde çıkmaz sokaklar kaldırılmış, organik dokunun yerini ızgara dokular almıştır.

İstanbul sokaklarının ızgara planlı olacak şekilde yeniden düzenlenmesine 1856’da başlanmıştır. Aksaray yangınının ardından kentin yanmış bölgelerinin yeni haritalarını çıkarmakla görevlendirilen Storari, 1856’dan 1863’e kadar kentin farklı yerlerinde çeşitli sokak düzenleme çalışmaları yürütmüştür (Çelik, 2010, s. 69). Daha önce organik dokuya sahip olan Aksaray yangın alanı Storari planı ile ızgara dokulu olacak şekilde düzenlenmiş, daha sonraki yıllarda Tarihi Yarımada’nın çeşitli alanlarında yapılacak düzenlemelerin öncüsü olmuştur.

1865 Hocapaşa yangınının boyutları daha kapsamlı bir çözüm arayışına girilmesine neden olmuş, yangınlardan etkilenen alanların düzenlenmesi amacıyla İslahat-ı Turuk Komisyonu kurulmuştur. Komisyonun düzenlediği sokaklar, mevzuatta öngörülen özelliklere göre yapılmış, topoğrafya ve mevcut yapılar da planlamayı etkilemiştir. Sokakların genişletilmesi ve eğimin düşürülmesi fazla harcamalara yol açtığından, önemli görülen cadde ve sokaklar düzenlenmiş, stratejik noktalardaki yolların yapımına öncelik tanınmıştır. Hocapaşa yangın alanının düzenlenmesi amacıyla kurulan komisyonun 1868 raporu çok daha büyük ölçekli planlama projelerine girişildiğini göstermektedir. Başlıca anıtların etrafı açılarak ön plana çıkmaları sağlanmış, Divanyolu’nun iki tarafında yıkımlar yapılmış, bazı yapılar kesilmiş ya da başka yere taşınmış ve yol genişletilmiştir. Bazı alanlarda yanmamış yapılar da yıkılmıştır. 1869 raporunda komisyonun temel hedefinin, kentin Avrupa üslup ve beğenisine göre düzenlenmesi olduğu anlaşılmaktadır. Komisyon 1869’da son verilene kadar hem yanmış bölgelerde hem de kentin diğer bölgelerinde birçok sokak düzenlemesi gerçekleştirmiştir (Çelik, 2010, s. 72-83; Tekeli, 2010, s. 57, 58; Cezar, 2002, s. 317, 321, 323, 430; Ergin,1995, s. 938-940, 944-948, 960, 961). 19. yüzyılda Tarihi Yarımada’da Divanyolu, Aksaray ve Hocapaşa yangın alanları dışında düzenlenen başlıca alanlar; Karagümrük, Ayvansaray, Balat, Fener, Unkapanı, Kadirga, Langa, Samatya ve Yedikule’dir (Şekil 1). Bunlar haricinde daha küçük ölçekli düzenlemelerin yapıldığı alanlar da olmuştur.

Kent Akademisi

Şekil 1. 19. yüzyılda Islahat-ı Turuk Komisyonu'nun Tarihi Yarımada'da düzenlediği yangın alanları (Yörüten tarafından Çelik, 2010:103'teki haritadan yararlanılarak hazırlanmıştır, 2017)

Yapılan planlar yangın alanının büyüklüğüne, topoğrafyasına ve konumuna göre değişiklik göstermiş, düzenlenen alanlar genellikle birbirlerine ya da ana arterlere bağlanmamış, anıt eserlerin bulunmadığı bölgelerde ızgara planlar daha kolay oluşturulmuştur (Çelik, 2010, s. 68, 88). Yapılan uygulamaların kentin bazı bölgelerinde olması, eski ve yeni dokunun yanyana gelerek kentin genelinde ikili bir görünüm ortaya çıkarmıştır. 19. yüzyılda mevzuat doğrultusunda Tarihi Yarımada'da yapılan düzenlemelerin kent üzerindeki fiziksel etkileri incelendiğinde;

- yeni düzenlenen sokaklarda yapıların ahşap yerine kâgir olarak yapıldığı ve Tarihi Yarımada'da ahşap dokunun yok olmaya başladığı,
- yapı malzemelerinin değiştirilmesi ile yapılarda cephe özelliklerinin, yüzeylerin, strüktürün ve kütle boyutlarının değiştiği,
- yapılara dair getirilen yeni kurallar doğrultusunda yapı yüksekliği, taban alanı, açıklık oranları, çıkmalar, cumbalar vb. kütle özelliklerinin değiştiği,

- sokak genişletmeleri ve yıkımlar nedeniyle yapılar arasındaki mimari ilişkilerin ve yapı-sokak ilişkilerinin değişikliğe uğradığı,
- düzenlemelerle birlikte kanal mekânların taşıt ölççeğine geçtiği,
- yapı adaları ve parsellerde biçim ve boyut değişiklikleri olduğu
- yapı yoğunluğu nedeniyle sokaklardaki doluluk-boşluk ilişki ve oranlarının değiştiği,
- daha önce topoğrafyaya ve yapılara bağlı olarak organik biçimde gelişen sokak dokusuna sahip kentte, keskin hatları olan ızgara dokuların yapılması ile sokak örüntülerinin ve topoğrafya ile olan ilişkilerinin değiştiği,
- çevresi boşaltılan anıt yapılar ve açılan meydanlar ile kamusal mekânların niteliklerinin ve ölçek kademelenmesinin değiştiği,
- parça parça düzenlenen alanlarda kentin geri kalan dokusu ve mekânlarıyla bütünleşememe sorununun ortaya çıktığı,
- tüm bu değişimler doğrultusunda kentsel dokunun ve kent silüetinin değişmeye başladığı

sonuçlarına varılmaktadır. Bütün bu değişiklikler kentin geçmişten beri taşıdığı bazı fiziksel özellikleri kaybetmesine sebep olmuştur. Kentin ve halkın güvenliğinin ve refahının sağlanması hedeflenirken ve batıya benzeme çabaları gösterilirken, kentin özgün tarihi dokusu giderek zedelenmiştir. Bu dönemde yapılan düzenlemeler, Tarihi Yarımada'nın dokusunda kalıcı etkiler yaratmış, gelecekte geçireceği değişimlerin temelini atmış ve günümüzde sahip olduğu dokunun başlangıcını oluşturmuştur.

3. 19. Yüzyılda Ayvansaray ve Samatya Yangın Alanlarında Kentsel Doku Düzenlemeleri

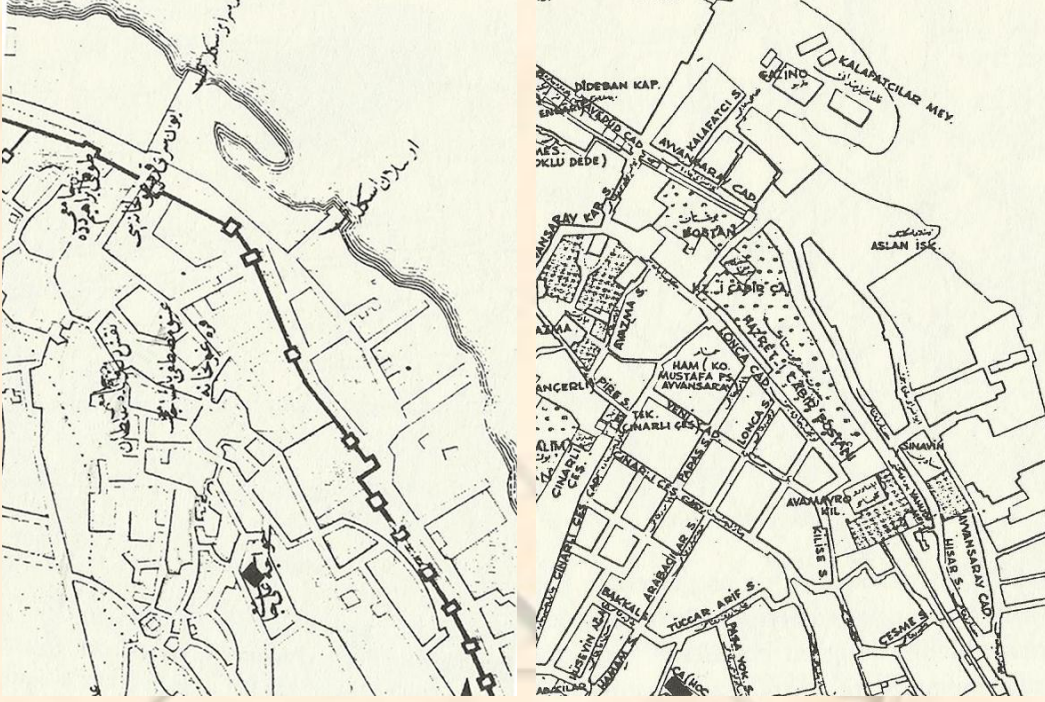
19. yüzyıla kadar İstanbul'un konut bölgelerinde farklılaşma dini inançlara göre oluşmuş, azınlıkların yaşayacağı alanlar belirlenmiş ve sınırlandırılmıştır (Ortaylı, 1987, s. 212, 214). Osmanlı döneminde Müslümanlar genellikle kentin denizden uzak, yüksek ve düz bölgelerine yerleşirken; azınlıklar Haliç ve Marmara kıyılarına yerleştirilmiş ve kent bu yapısını 1960'lara kadar önemli ölçüde korumuştur (Yoker, 2016, s. 41; Türker, 2010, s. 11; Ortaylı, 1987, s. 212). Bu çalışmada ele alınan yangın alanlarından Ayvansaray ve Samatya da azınlıkların yaşadığı bölgeler arasında yer almıştır.

Ayvansaray, Tarihi Yarımada'nın kuzeybatısında Haliç'e yönelen küçük bir vadinin tabanında yer almaktadır (Şekil 1). Ayvansaray, İmparator II. Teodosios döneminde Bizantion'un bitişiğinde yer alan bir yerleşme iken, 5. yüzyılda, günümüze kadar ulaşan kara surlarının inşa edilmesiyle kent batı yönünde büyütüldüğünde, suriçinde kalmış ve kentin bir parçası haline gelmiştir. İstanbul'un fethinden sonra Ayvansaray'da bulunan Sahabe mezarları nedeniyle Müslümanlar bölgeye yerleşmiştir. Ancak semtin Ortodoksluk açısından önemi nedeniyle Hristiyanlar da semtte varlıklarını sürdürmüş, iç kesimlerde ise Romanlar yaşamıştır (Eyice, 1993, s. 492, 494, 495). Ayvansaray Bizans ve Osmanlı dönemlerinde birçok yangın geçirmiştir, bu yangınlar semtin körelmesine ve gerilemesine neden olmuştur (Eyice, 1993, s. 494).

Samatya ise Tarihi Yarımada'nın güneybatısında Marmara Denizi'ne bakan yamaçta konumlanmaktadır (Şekil 1). Doğu Roma-Bizans döneminde sur dışında yer alan Samatya, Ayvansaray'da olduğu gibi, kentin büyümesi ve yeni surların inşa edilmesiyle suriçine alınmıştır. Bu bölge İstanbul'un en eski yerleşim alanlarından biridir (Yoker, 2016, s. 41). Fetih öncesinde Rumların ikamet ettiği Samatya'ya fetihten sonra Ermeniler de yerleştirilmiştir (Kuban, 2015, s. 140). Samatya özellikle 19. yüzyıl yangınlarında büyük tahribata uğramıştır (Türker, 2010, s. 24).

1861'de yangın geçiren Ayvansaray ve 1866'da yangın geçiren Samatya semtlerinde yapılan düzenlemelerle yangın öncesi dokuların yerini ızgara dokular almıştır (Çelik, 2010, s. 88, 89). Her iki alanın da azınlıkların yaşadığı yerleşimler olması, görece uygun topoğrafik yapıları ve alan olarak küçük olmaları geometrik dokunun uygulanabilmesini kolaylaştırmıştır.

Literatür araştırmasında incelenen kaynaklarda Ayvansaray yangın alanının düzenlenmesine dair detaylı bilgi bulunamamıştır. Ancak Mecelle-i Umûr-ı Belediye kayıtlarına göre bu alanda yangınlar gerçekleştiği bilinmekte, Çelik'e göre de bu alanın düzenlenmesi Islahat-ı Turuk Komisyonu'nun kentte düzenlemeler yaptığı yıllara tekabül etmektedir (Çelik, 2010, s. 88, 89; Ergin, 1995, s. 1186-1238). Yangın alanı haritalar üzerinden incelendiğinde ise alandaki değişimin 1850-1870 yılları arasında gerçekleştiği görülebilmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. Ayvansaray yangın alanında yapılan mekânsal düzenleme öncesi (1850 civarı) ve sonrası (1870 civarı) (Sol: Library of Congress, sağ: Ayverdi, 19. Asırda İstanbul Haritası)

Çelik (2010, s. 88, 89), Ayvansaray'ın yangından önce çıkmaz sokaklardan oluşan organik bir dokuya sahip olduğunu, yapılan yeni geometrik düzen ile yangın öncesine göre %28 arsa kaybı gerçekleştiğini belirtmektedir. Ayvansaray'da yangın alanının düzenlenmeden önceki planında organik doku görülürken Ayverdi Haritası'nda birbirini dik kesen, uzun aksları denize yönelen, 13 sokak görülmektedir. Bu sokaklar 6, 7 ve 7.5 metre genişliğinde yapılmış ancak tam bir ızgara elde edilememiştir. Bu durumun sınır elemanı rolü oynayan topoğrafyadan ve alanda yer alan yanmamış dini yapılardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Düzenlenen sokakların hemen bitiminde ise müdahaleye uğramamış olan organik doku devam etmektedir.

Samatya yangın alanı ise düzenleme öncesinde, kentin diğer bölgeleri kadar yoğun bir yerleşime sahip değildir. Bu alanda yapılan düzenleme ile yangın öncesine kıyasla çok daha düzenli bir doku oluşturulmuştur (Çelik, 2010, s. 88, 89) (Şekil 3). Ayverdi Haritası'nda Samatya'nın düzenlenmiş yeni dokusunda birbirini dik kesen, uzun aksları denize paralel olan 17 sokak görülmektedir. Bu sokaklar 6.5, 7, 7.5, 8, 9 ve 10 metre genişliğinde yapılmıştır. Sokak genişliklerinin değişken olması öngörülen bir yol kademelenmesi olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu alanda ızgara plan Ayvansaray'dan daha düzgün bir biçimde oluşturulabilmiştir. Ayvansaray'da olduğu gibi düzenlenen sokakların hemen bitiminde müdahaleye uğramamış olan organik doku devam etmektedir.

Şekil 3. Samatya yangın alanında yapılan mekânsal düzenleme öncesi (1850 civarı) ve sonrası (1870 civarı) (Sol: Library of Congress, sağ: Ayverdi, 19. Asırda İstanbul Haritası)

Her iki örnekte de yeniden düzenlenen alanlar ile kentin diğer bölgeleri arasında bağlantı kurulmadığı, ızgara dokuya sahip, düz, yeni sokakların çevrelerindeki yollara gelişigüzel biçimde bağlandığı görülmektedir (Çelik, 2010, s. 89). İki alan birbiriyle karşılaştırıldığında Samatya'da yapılan düzenlemenin Ayvansaray'da yapılan düzenlemeden daha geniş bir alanı kapladığı görülmektedir. Ayvansaray'da düzenlenen yangın alanı yaklaşık 2.7 hektar iken, Samatya'da düzenlenen yangın alanı yaklaşık 4.6 hektardır. Samatya'da, yapı adaları genellikle Ayvansaray'a kıyasla, kuzeybatı-güneydoğu istikametinde görece daha dar ve güneybatı-kuzeydoğu istikametinde daha uzun olacak şekilde düzenlenmiştir.

Alanların topoğrafyası plan üzerinde incelendiğinde, Ayvansaray yangın alanının iki tepe arasında, Haliç'e doğru eğimi olan bir bölgede yer aldığı görülmektedir. Marmara Denizi'ne doğru eğimi olan Samatya yangın alanı ise Ayvansaray'a göre daha az eğimli bir bölgede yer almaktadır. Ayvansaray'da incelenen alanın en yüksek ve en düşük noktası arasında 24 metre, Samatya'da ise 25 metre kot farkı bulunmaktadır. Ancak Samatya yangın alanının yüzölçümü Ayvansaray'dan daha geniş olduğundan eğim daha az hissedilmektedir. Samatya'da alanın kuzey ve batı kısımlarında eğim azalırken güney ve doğu kısımlarında artmaktadır (Şekil 4, 5).

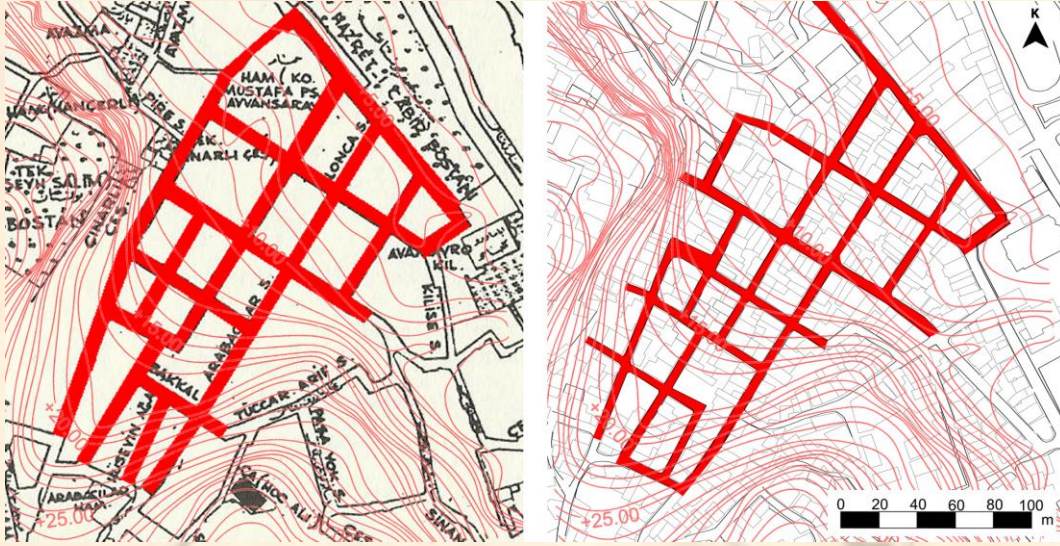
Ayverdi haritalarında yalnızca yapı adaları ve yollara yer verildiğinden bu dönemde inşa edilen yapılar plan üzerinde görülememektedir. Ayvansaray'da yer alan yapılar 1929 tarihli Pervititch Haritası'nda görülebilmektedir. Ancak Samatya'da düzenlemelerin yapıldığı döneme yakın tarihli, yapıların görüldüğü bir harita çalışma sürecinde bulunamamıştır. Öte yandan bu alanların düzenlendiği yıllarda 1863 Turuk ve Ebniye Nizamnamesi'nin geçerlilikte olduğu bilinmektedir.

Turuk ve Ebniye Nizamnamesi'nde yapı yükseklikleri kagir yapılar için 13.6 metre, ahşap yapılar için 9.5 metre olarak belirlenmiş, yapıların üst katlarında cumba yapımına izin verilmiştir. Ancak bu cumbaların parsel sınırını geçmemesi ve zemin kattan 3.4 metre yüksekte olması gerekmektedir. Her yapının çıkma ya da cumbaları diğer yapılardan 1.3 metre uzaklıkta olacaktır. Nizamnamede kapı eşiklerinin, cephelerdeki sütunların, pencere pervazlarının ve kanatlarının, panjurların, yağmur suyu borularının, dükkân vitrinlerindeki parmaklıkların, tentelerin ve kepenlerin, tenteler için kullanılacak taşıyıcıların, saçakların, bacaların, yapı girişlerindeki basamakların ölçü, yükseklik ve diğer özellikleri gibi detaylarına dâhi yer verilmektedir (Ergin, 1995, s. 1673-1685). Düzenlenen bu alanlarda inşa edilen tüm yapıların fiziksel özelliklerine dair kesin bir bilgi bulunmadığından nizamnameye uyulup uyulmadığı bilinmemekte ancak nizamnamede yer alan bu maddeler yeni oluşturulan dokunun üçüncü boyuttaki

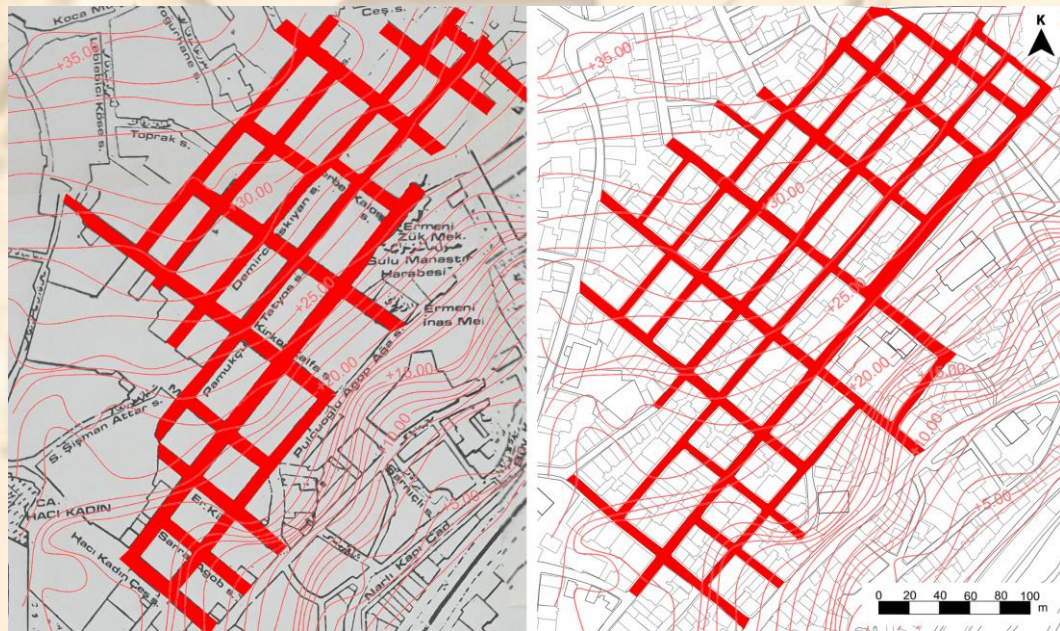
özellikleri hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Ayrıca günümüzde her iki alanda bulunan tarihi yapılar da yangın sonrası yapılan düzenlemelere ışık tutmaktadır.

4. Düzenlenen Kentsel Dokuların Günümüzdeki Durumu

Ayvansaray ve Samatya’da 1860’lı yıllarda yaşanan yangınların ardından yapılan düzenlemeler alanların günümüzde sahip olduğu kentsel dokuların temelini oluşturmuştur. Bu dönemde yapılmış olan düzenlemelerin günümüz dokusu üzerindeki etkileri plan düzleminde bütünüyle, üçüncü boyutta ise dokunun içinde dolaşarak kısmen görülebilmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında düzenlenmiş bu iki alanın bugünkü planları incelendiğinde yolların ve yapı adalarının biçimlerini büyük oranda koruduğu görülmektedir (Şekil 4, 5).

Şekil 4. Ayvansaray yangın alanının 19. yüzyılda düzenlenen yapı adası-yol dokusu ve günümüz yapı adası-yol dokusu (Yörüten tarafından mevcut haritalar üzerinden çizilmiştir, 2017, solda: Ayverdi, 19. Asırda İstanbul, sağda: Şehir Planlama Müdürlüğü, 2013, Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı)

Şekil 5. Samatya yangın alanının 19. yüzyılda düzenlenen yapı adası-yol dokusu ve günümüz yapı adası-yol dokusu (Yörüten tarafından mevcut haritalar üzerinden çizilmiştir, 2017, solda: Ayverdi, 19. Asırda İstanbul, sağda: Şehir Planlama Müdürlüğü, 2013, Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı)

Bu planlar karşılaştırıldığında Ayvansaray'da günümüzde bazı sokak genişliklerinin değişime uğradığı ya da çıkmaz sokağa dönüştürüldüğü görülmektedir. Samatya'da ise bazı sokakların uzatıldığı, ızgaranın devam ettirildiği ya da sokakların hizalanarak birleştirildiği ve sokak genişliklerinin yer yer değişime uğradığı görülmektedir. Ancak yapı adası biçimleri her iki semtte de 19. yüzyılda düzenlendiği halini büyük oranda korumuştur (Şekil 6).

Şekil 6. Ayvansaray ve Samatya yangın alanlarının 19. yüzyılda düzenlenen yapı adası-yol dokusu ile günümüz yapı adası-yol dokusunun karşılaştırılması (Solda Ayvansaray, sağda Samatya, Yörüten tarafından 2013 Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı üzerinde çizilmiştir, 2017)

Alanların günümüz dokuları plan düzleminde incelendiğinde her iki alanda da yapıların biraraya geliş biçiminde bitişik nizamın egemen olduğu görülmektedir. Samatya'da yapı adaları 19. yüzyılda olduğu gibi günümüzde de Ayvansaray'a kıyasla daha dar ve uzundur. Her iki alanın yapı adalarının toplam alan büyüklüğü içinde yapılaşmış ve yapılaşmamış alan oranları değerlendirildiğinde Ayvansaray'ın yaklaşık %57'sinin Samatya'nın ise yaklaşık %59'unun yapılaşmış alanlardan oluştuğu tespit edilmiştir. Her iki alanda da yapı adası ortası boşluklarına yer verildiği ancak Ayvansaray'da bu boşlukların Samatya'dakilerden daha küçük olduğu görülmektedir. Bu durum alanlarda yapı adası boyutlarının ve yapı derinliklerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. İki alanda da yapı ön cepeleri dar, derinlikler ise ön cephelere göre daha fazladır. Yapılar sokağa bakan parsel sınırına dayanacak şekilde konumlandırıldığından ön bahçelere ya da yapıların geri çekilmesine rastlanmamaktadır. Yapı adası ortası boşlukları haricinde yapılaşmamış alanlar genellikle dini yapıların ve okulların avluları/bahçeleri ya da yıkılmış yapılardan geriye kalan alanlardır (Şekil 7).

Şekil 7. Ayvansaray ve Samatya yangın alanlarında günümüzdeki dokuların doluluk boşluk analizi (Solda Ayvansaray, sağda Samatya, Yörüten tarafından 2013 Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı'ndan yararlanılarak çizilmiştir, 2017)

Bu iki alan görece farklı ölçek, yapı adası, parsel ve yapı boyutlarına rağmen ızgara doku tipolojisine sahip olduklarından dolayı plan düzleminde kısmen benzer görünmektedir. Ancak bu dokular üçüncü boyutta sahip oldukları özellikler nedeniyle birbirinden oldukça farklılaşmaktadır. Dokuların, topoğrafya, yapı-yapı ilişkileri, yapı kat adedi, kat yükseklikleri, cephe boyutları ve malzemeleri, zemin kat kullanımları, sokak enkesitleri, cephe renk ve karakterleri, cephelerde yer alan açıklık oranları ve saçak cumba gibi hacimsel taşmaların özellikleri ile üçüncü boyutta birbirinden farklılaştığı görülmektedir.

Örneğin fotoğraf 1'de Ayvansaray'da yer alan Kundakçı Sokak'ta ve Ağaçalı Çeşme Sokak'ta yapıların genellikle üç ya da dört katlı olduğu, cephelerde ahşap malzemelere, cumbalara, payandalara ve saçaklara yer verildiği, cephelerin genellikle dar olduğu ve tarihi dokunun kısmen korunduğu görülmektedir. Bu alanda yeni yapılan yapılar da kısmen de olsa tarihi dokuya uyumlu cephe özelliklerine sahiptir. Bu sokaklarda yapılaşmamış alanlarda yeşil öğeler görülmekte ve bu öğeler de dokunun bir parçası haline gelmektedir. Öte yandan fotoğraf 2'de Samatya'da yer alan Sarraf Tahsin Sokak ve Berber Şefik Sokak'ta ise yapıların kat adetlerinin bir ile altı kat arasında değiştiği ve apartman yapı tipolojisinin ortaya çıktığı, cephelerde genellikle birbirinden farklı ve niteliksiz malzemeler kullanıldığı, bitişik nizam içerisinde yıkılan yapılar nedeniyle sağır duvarların ortaya çıktığı, eski yapıların müdahaleye ya da yıkıma uğramasından ötürü cumbalara cephe dokusunda Ayvansaray'a oranla çok nadir rastlandığı ve cumbaların tipolojik özelliklerinin bozulmaya uğradığı, cephe genişliklerinin değişken olduğu, cephelerin tarihi dokuyu çok fazla yansıtmadığı ve zemin katlarda ticaret işlevi nedeniyle cephelere ekler yapıldığı görülmektedir. Bu alanda yapı ölçeğinde müdahaleler nedeniyle yapı giriş basamaklarının, girişlerde yer alan ve kullanıcıları yağıştan ya da güneşten koruyan mekânsal hacimleri meydana getiren girinti ve çıkıntıların ortadan kaldırıldığı, cephe karakterinin bozulduğu ve hem yapıların hem de dokunun kimliğinin bu nedenle karakteristik özelliklerini önemli ölçüde kaybettiği görülmektedir.

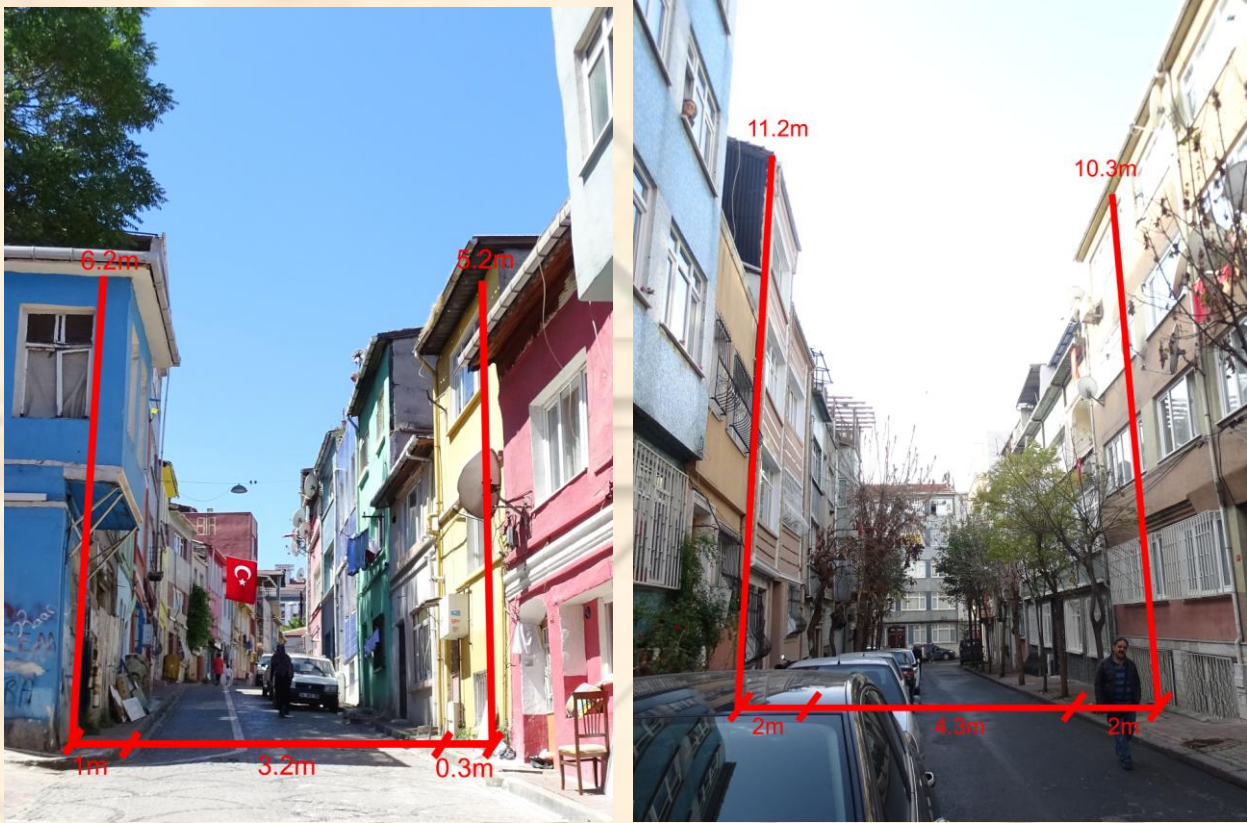
Fotoğraf 1. Ayvansaray’da sokak ve yapı cephelerinin oluşturduğu dokulara örnekler, solda Kundakçı Sokak (a), sağda Ağaçalı Çeşme Sokak (b) (Yörüten, 2017)

Fotoğraf 2. Samatya’da sokak ve yapı cephelerinin oluşturduğu dokulara örnekler solda Sarraf Tahsin Sokak (a), sağda Berber Şefik Sokak (b) (Yörüten, 2017)

Her iki dokuda sokak enkesitlerine bakıldığında sokakların Samatya'da daha geniş, Ayvansaray'da ise daha dar olduğu görülmektedir. Ayvansaray'da bu genişlikler 4 ve 6 metre, Samatya'da ise 6 ve 8.5 metre arasında değişmektedir. Örneğin fotoğraf 3'te görülen Ayvansaray'da yer alan Yatağan Hamamı Sokak'ta sokak genişliği 4.5 metre, sokağın iki yanında yer alan yapı yükseklikleri ise yaklaşık 6.2 ve 5.2 metredir. Samatya'da yer alan Pamukçu Sokak'ta ise sokak genişliği 8.3 metre, sokağın iki yanında yer alan yapı yükseklikleri ise yaklaşık 11.2 ve 10.3 metredir. Sokak genişlikleri Ayvansaray'da Samatya'dan daha az olmasına rağmen sokağın iki yanındaki yapıların daha yüksek olması Samatya'da kapalılık ve çevrelenme hissini daha kuvvetli algılanmasına neden olmaktadır. Bu durum yapılarla bazı katların ve sokağın bazı kısımlarının güneş ışığı almasını sınırlamakta ya da önlemektedir.

Alanların tamamında yukarıda söz edilen özellikler homojen olarak yer almasa da her iki alanda da baskın özellikler gözlemlenebilmektedir. Ancak Ayvansaray her ne kadar Samatya'ya göre tarihi dokusunu korumuş gibi görünse de bu alanda da müdahaleye uğramış ve doku içinde farklılaşan yapılar görülmektedir (Fotoğraf 4). Samatya'da ise dokunun geneli tarihi özelliklerini kaybetmiş görünse de tarihi dokuya ait cephe açıklıklarının, oranların, hacimsel hareketlerin ve malzemelerin kısmen korunduğu yapılar yer yer görülebilmektedir (Fotoğraf 5). Bu durum alanlarda kentsel dokunun daha iyi anlaşılabilmesi ve gözlemlenebilmesi için üçüncü boyutta daha detaylı bir biçimde incelenmesi gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

Fotoğraf 3. Ayvansaray ve Samatya'da sokak enkesitlerinin karşılaştırılması, solda Ayvansaray Yatağan Hamamı Sokak (a), sağda Samatya Pamukçu Sokak (b) (Yörüten, 2017)

Fotoğraf 4. Ayvansaray’da doku içinde farklılaşan alanlara örnekler, solda Pazarcık Sokak (a), sağda Yatağan Hamamı Sokak (b) (Yörüten, 2017)

Fotoğraf 5. Samatya’da tarihi doku özelliklerinin kısmen korunduğu alanlara örnekler, solda Pulcu Sokak (a), sağda Marmara Caddesi (b) (Yörüten, 2017)

5. Değerlendirme ve Sonuç

19. yüzyılda yapılan düzenlemelerle Tarihi Yarımada’nın genelinde kentsel dokunun değiştiği görülmektedir. Ayvansaray ve Samatya’da günümüzde varolan kentsel dokunun temelleri de bu dönemde atılmıştır. Günümüzde bu bölgelerdeki kentsel dokular ikinci boyutta hâlen 19. yüzyılda düzenlenmiş halleriyle benzerlik göstermektedir. Öte yandan çalışmada incelendiği üzere aynı dönemde, aynı koşullar, kurallar ve hedefler çerçevesinde düzenlenmiş olan bu dokular günümüzde plan düzleminde yani ikinci boyutta birbirleri ile benzer görülmelerine rağmen dokuların içinde gezildiğinde, her iki alanda da kentsel dokunun üçüncü boyutta değişim geçirdiği görülmektedir. Bu alanlarda

kentsel dokunun üçüncü boyutunun başlangıçta, nizamname çerçevesinde belirlenen kurallar ve dönemin tercih edilen genel yapı cephe özellikleri nedeniyle büyük oranda birbirine ve Tarihi Yarımada'nın bu dönemdeki diğer semtlerine benzediği düşünülmektedir. Ancak günümüzde bu alanlarda kentsel dokunun üçüncü boyutu hem 19. yüzyılda düzenlendikleri hallerinden hem de birbirinden farklılaşmıştır.

Her iki alan da, özellikle 1950'lerden sonra İstanbul'a yönelen göç ile birlikte, hem kültürel hem de fiziki açıdan değişime uğramış, süreç içerisinde yapılan yeni planlama hareketleri ve yapı ölçeğinde değişimler de bu alanların dokusunu ve kimliğini değiştirmiştir. Ayvansaray'da Samatya'ya kıyasla geçmişe ait yapı cephe özellikleri, cephelerde yer alan çıkma, cumba gibi kütleli hareketler ve oranlar kısmen daha iyi korunmuştur. Samatya'da ise süreç içerisinde dokunun müdahaleye uğradığı, apartman yapı tipolojisinin dokuda sayısının arttığı ve cephelerin geleneksel niteliklerini kaybettiği görülmektedir. Üçüncü boyutta meydana gelen bu farklılaşmalar, düzenlemelerin yapıldığı tarihten günümüze geçirilen süreç, sosyo-ekonomik ve kültürel durumla da ilişkilidir.

Kentsel dokuların iki boyutlu ifadesi bir gösterirken, dokuyu meydana getiren fiziksel bileşenler gerçekte üç boyutlu olduğundan bu bileşenlerin gözlemlenmesi üçüncü boyutu ilgilendiren bir konudur. İkinci boyutta benzer olan dokular üçüncü boyutta fiziksel nitelikleri doğrultusunda birbirinden farklılaşabilmektedir. Bu durum kentsel dokuların yalnızca plan ve haritalar üzerinden iki boyutlu olarak değil, dokunun içinde dolaşarak üçüncü boyutta da incelenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Üçüncü boyuttaki bu farklılaşmaların ele alınabilmesi için kentsel dokuların içinde bulunularak ve dolaşarak, dokuyu meydana getiren fiziksel bileşenlerin özelliklerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Bu özelliklerin başlıcaları;

- topoğrafya, iklim ve su öğeleri gibi coğrafi özelliklerin doku üzerindeki etkileri,
- yapıların cephe uzunluğu, yükseklik, derinlik, kat adedi, çatı/örtü biçimleri, saçak özellikleri, baca yükseklikleri, yapı-yapı ilişkileri gibi hacimsel özellikleri,
- yapıların malzeme, açıklık oranları, çıkma, geri çekme, saçak, ışık alımı ve renk gibi cephe özellikleri,
- yapı yükseklikleri ve sokak genişliklerinin birbiri ile ilişkisini gösteren sokak enkesitleri,
- sokakta yer alan döşemeler ve bunların malzemeleri,
- sokakların gün ışığını alma derecesi ve süreleri, gölgelenme ve sokaklarda ya da yapılaşmamış alanlarda yer alan yeşil elemanlar,
- yapı adaları ve parsellerin doluluk boşluk oranları
- tüm bu fiziksel bileşenlerin meydana getirdiği dokunun tasarım ilkeleri bağlamında kompozisyon özellikleri ve
- dokuyu meydana getiren fiziksel bileşenlerin bütün içerisindeki yaygınlığıdır.

Kentsel dokular kendilerini meydana getiren tüm bu fiziksel bileşenlerin özellikleri ve ilişkileri ile birlikte ele alındığında gerçekçi biçimde gözlemlenebilecek ve değerlendirilebilecektir.

KAYNAKÇA:

As, E. (2013). *Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Cerasi, M. M.(1999). *Osmanlı Kenti Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi* (A. Ataöv, çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Cezar, M. (2002). *Osmanlı Başkenti İstanbul*. İstanbul: Eğitim Kültür ve Araştırma Vakfı.

Çelik, Z. (2010). *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul* (S. Deringil, çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (1996).

Denel, S. (1982). *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Dumont, P. ve Georgeon, F. (1999). *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Dumont, P. ve Georgeon, F. (Ed.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ergin, O. N. (1995). *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye, c:2*. İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.

Ergin, O. N. (1995). *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye, c:3*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.

Ergin, O. N. (1995). *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye, c:4*. İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.

Eyice, S. (2006). *Tarih Boyunca İstanbul*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Eyice, S. (1993). *Ayvansaray*, Akbayar N., Işın E., Sakaoğlu N., Baydar O., Tanman B., Koz, M. S. ve diğerleri (Ed.). *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (s. 491-495), c:1. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Gül, M. (2012). *Modern İstanbul'un Doğuşu Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Hürel, H. (2016). *Efsanevi İstanbul Yarımadası*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Kuban, D. (2010). *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*. İstanbul: YEM Yayın.

Kuban, D. (2015). *Sanat, Mimarlık, Toplum Kültürü Üzerine Makaleler*, İstanbul: Boyut Yayıncılık.

Ortaylı, İ. (1987). *İstanbul'dan Sayfalar*, 2. Baskı. İstanbul: Hil Yayın.

Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ortaylı, İ. (1985). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yerel Yönetim Geleneği*. İstanbul: Hil Yayın.

Pinon, P. (1997). *Urban Transformation Between the 18th and 19th Centuries. Rassegna, Istanbul, Constantinople, Byzantium, sayı 4*, s.53-61.

Sakaoğlu, N. (1993). *Yangınlar*, Akbayar N., Işın E., Sakaoğlu N., Baydar O., Tanman B., Koz, M. S. ve diğerleri (Ed.). *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (s. 427-438), c:7. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Schild, R. G. (2014). *19. Yüzyıl'da Kentsel Dönüşümün Meşruiyeti Olarak Yangın, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Şehir Yazıları II*, sayı: 68, Şubat, Mart, Nisan 2014, s.127-144.

Tekeli, İ. (1996). *19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü*, İncelik, H. ve Seyitdanlıoğlu, M. (Ed.). *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tekeli, İ. (2010). *Türkiye'nin Kent Planlama ve Kent Araştırmaları Tarihi Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Türker, O. (2010). *Psomatia'dan Samatya'ya Bir Bizans Semtinin Hikayesi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Yerasimos, S. (1999). *Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine*, Dumont, P. ve Georgeon, F. (Ed.). *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yoker, M. (2016). *Parev Kumkapı Kalimera Samatya Öteki Mahalle*. İstanbul: Çatı Kitapları.